

Anna Lenartowicz-Zagrodna
Uniwersytet Łódzki

**Czy warto jeszcze badać polsko-łacińskie kontakty językowe?
Historyczny przegląd i ocena badań polsko-
-łacińskich kontaktów językowych**

Wielowiekowa obecność łaciny w kulturze polskiej oraz jej ogólnoświatowa ranga sprawiły, że język ten miał znaczący wpływ na rozwój polszczyzny. Funkcjonował w świadomości użytkowników języka polskiego jako najważniejszy spośród obcych od czasów najdawniejszych, poprzez złoty wiek jej rozwoju aż po okres wyznaczony działalnością KEN. Popularność łaciny przypada zatem na czas intensywnego rozwoju polskiego systemu językowego. Od wieku XVIII obserwuje się regres znaczenia polsko-łacińskich kontaktów językowych. W efekcie badacze, omawiając relacje tych dwu języków, jako czasowe tło wybierają przede wszystkim doby staro- i średniopolską. Ten okres czynię również polem swych obserwacji.

Przedmiotem niniejszego referatu jest przegląd wiedzy o wzajemnych wpływach łaciny i polszczyzny (z uwzględnieniem poszczególnych poziomów języka), celem zaś odnalezienie zagadnień wymagających opracowania i rewizja dotychczasowej literatury przedmiotu. Wydaje się to istotne szczególnie w świetle powszechnego, jak się wydaje, przeświadczenia o tym, że na temat relacji łaciny i polszczyzny w ujęciu historycznym powiedziano już wszystko.

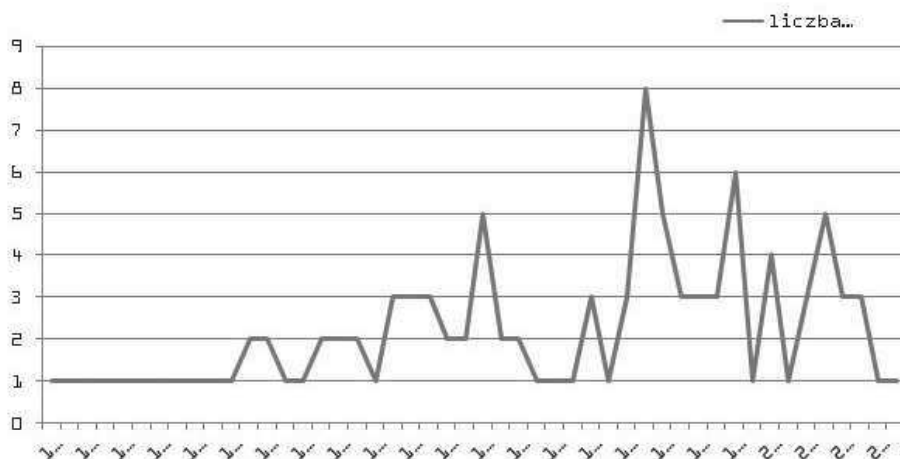
W celu zweryfikowania tej opinii dokonałam przeglądu literatury przedmiotu, starając się dotrzeć do możliwie największej liczby opracowań. W sumie udało mi się zgromadzić blisko 200 tekstów naukowych (książek, artykułów, rozdziałów z publikacji zbiorowych), ukazujących polsko-łacińskie zależności językowe w dobach staro- i średniopolskiej. W liczbie tej znalazły się również opracowania, dotyczące kwestii polsko-łacińskich jedynie powierzchownie, przy okazji omawiania innych, nadrzędnych zjawisk językowych. Mam tu głównie na myśli prace poświęcone opisom monograficznym poszczególnych zabytków, w których relacje polsko-łacińskie stanowią mały wycinek badań. Z racji tego, że niewątpliwą trudnością sprawiłoby dotarcie do wszystkich tego typu opracowań (należałoby bowiem dokonać pełnego przeglądu literatury językowej dla każdego zabytku z wytyczonego okresu), postawiłam pominąć je w głównym toku rozważań, a odwoływać się do nich tylko sporadycznie.

Ostatecznie analizie poddałam około 110 tekstów naukowych, traktujących *stricte* o wzajemnych wpływach łaciny i polszczyzny w wiekach od XV do XVIII; mam przy tym pełną świadomość niekompletności tego zestawienia – część prac mogła umknąć mojej uwadze, są zapewne i takie, które obecnie znajdują się w druku. Z tychże powodów chcę zastrzec, że niniejsza publikacja nie ma i być nie może zbiorczą bibliografią, ale przeglądem zagadnień dotyczących polsko-łacińskich stosunków językowych.

Przystępuję do analizy zebranych opracowań.

1. Chronologia badań

Jako pierwsze nasuwa się pytanie o żywotność zainteresowania badaczy omawianą tematyką. W wyniku chronologicznego uporządkowania materiału możliwe stało się ustalenie częstotliwości podejmowania problematyki polsko-łacińskich związków językowych w poszczególnych dekadach i latach. Wyniki tego zestawienia ilustruje wykres 1.

Wykres 1. Chronologia badań nad polsko-łacińskimi wpływami językowymi.

Począwszy od lat 80. XIX wieku, kiedy opublikowana została praca Juliana Bukowskiego *Porównanie języka łacińskiego i polskiego pod względem składni, budowy zdań i zwrotów z uwzględnieniem pisarzy polskich złotego wieku* (Bukowski 1880), aż do lat 50. wieku XX opracowania poświęcone kontaktom polsko-łacińskim stanowią rzadkość. Stan ten może nieco zaskakiwać. Wydaje się, że więcej uwagi poświęca się do tego czasu łacinie jako przedmiotowi nauczania. Stąd wiele opracowań o charakterze podręcznikowym oraz gramatyk języka łacińskiego, których obecność może wpływać na naszą świadomość i zniekształcać rzeczywistą sytuację badań dotyczących relacji łacińsko-polskich.

Stopniowy wzrost zainteresowania tematyką następuje dopiero w latach 70., na co wpływ ma głównie wzmożona działalność naukowa dwu badaczek: Danuty Moszyńskiej (1970, 1973, 1975, 1976) i Haliny Rybickiej-Nowackiej (1970, 1972, 1973, 1974). Największy przyrost publikacji obserwuje się natomiast w latach 1990-2000 (zwłaszcza lata 1992, 1993, 1997, w których odnotowano odpowiednio 8, 5 oraz 6 publikacji). Na ten czas przypada blisko 40 publikacji takich badaczy, jak: Irena Kwilecka (prace zebrane w zbiorze: Kwilecka 2003), Krystyna Weyssenhoff-Brożkowska (1991, 1997), Ewa Siatkowska (1992a, 1992b) czy Waław Urban (1996). Początek XXI wieku przynosi stopniowy spadek zainteresowania analizowaną tematyką, przerwany jedynie dzięki niezwykle wartościowej publikacji Łacina jako język elit (Axe 2004), stanowiącej pokłosie grantu realizowanego pod kierownictwem Jerzego Axea. Wydaje się, że na regres w badaniach nad relacjami polsko-łacińskimi wpływ ma w dużej mierze odwrót od studiów klasycznych, co w przyszłości może skutkować niedostatkiem młodego pokolenia językoznawców, wyposażonych w narzędzie łacińskiej mowy.

2. Tematyka badań i zasób źródeł

Istotna dla badań nad wpływem łaciny na polszczyznę jest wiedza z zakresu socjolingwistyki, ukazująca znajomość tego języka klasycznego wśród Polaków żyjących w rozpatrywanym okresie. Z zebranego materiału wynotowano ponad 10 prac poświęconych temu zagadnieniu (Backvis 1975; Cytowska 1968; Urban 1996; Urban 2000; Siatkowska 1992b; Axe 2004; Axerowa 2007; Sobczykowa 2007; Łukaszewska-Haberkowa 2010), co sprawia, że badacz historii języka niewątpliwie dysponuje punktem odniesienia w postaci tła kulturowego. Dodatkowym wsparciem są również (pominięte tu) publikacje z zakresu historii Polski.

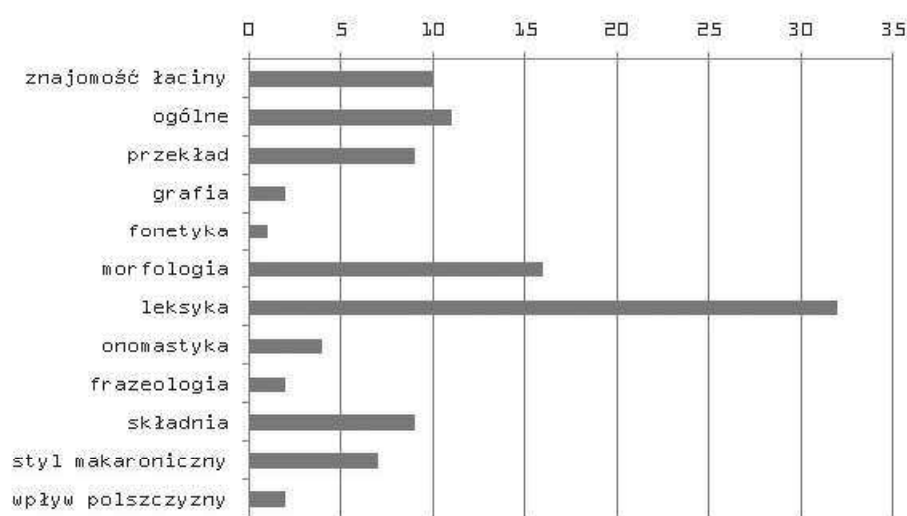
Opracowań o charakterze ogólnym pojawiło się również ponad 10 – są to pozycje, w których ukazuje się wpływy łacińskie na system językowy polszczyzny (Kryński 1908; Safarewicz 1972; Siatkowska 1989; Siatkowska 1992a; Mikołajczak 1999; Rzetelska-Feleszko 2000; Grybosiowa 2001; Varnai 2003; Dubisz 2002; Dubisz 2007). Prace te należałoby jednak umieścić raczej w obszarze popularnonaukowym, ponieważ zbierają dotychczasową wiedzę o kontaktach językowych, rejestrując tym samym fakty ogólne, pomijając zaś zagadnienia jednostkowe. Ich cechą wspólną jest brak lub znikoma liczba odwołań do literatury źródłowej (bezpośrednich cytacji z zabytków), co nie wyklucza podawania licznych przykładów.

Istotny element badań nad kontaktami polsko-łacińskimi stanowi translatoryka, a więc zagadnienie mające także znamiona ogólności, ponieważ przy okazji jego omawiania zwykle dotyka się problemów składniowych i leksykalnych. W pracach tych można wyróżnić dwie najczęściej poruszane kwestie:

1. wpływ tłumaczeń z łaciny na rozwój polszczyzny z uwzględnieniem kłopotów translatorskich (Nadolski 1952; Lewaszkiewicz 1992; Belcarzowa 1995; Belcarzowa 1996; Kamińska, Cybulski, Kowalska 2000; Kowalska 2003);

2. przekład swobodny – problem całościowo omówiony przez I. Kwilecką (2003)¹.

Cechą wspólną obu tych grup tematycznych jest materiał źródłowy, na którym opierają się uczeni – zawsze tekst biblijny lub noty odautorskie czynione przy okazji przekładania tekstu biblijnego. Taki dobór źródeł siłą rzeczy wpływa na wyniki badań, w znacznym stopniu utrudniając ogólny ogląd całokształtu problematyki przekładowej, zwłaszcza w XVI wieku.

Wykres 2. Zasób opracowań dla poszczególnych zagadnień.

Po przeanalizowaniu zakresu tematycznego pod kątem gramatyki trzeba stwierdzić, że w zgromadzonej liczbie opracowań najczęściej rozpatrywaną przez badaczy kwestią była leksyka łacińska i jej wpływ na kształtowanie zasobów polskiego słownictwa – przedstawia to wykres 2. W sumie zagadnieniom leksykalnym poświęcono ponad 30 prac (29% całości analizowanego materiału), przy czym wykorzystywano je do badania różnych zjawisk językowych, od rozbudowy słownika polszczyzny w ogóle (Rybicka-Nowacka 1968; Rybicka-Nowacka 1969; Rybicka-Nowacka 1973) i życia pojedynczych leksemów łacińskiego pochodzenia (Mrukówna 1961; Bizoń 1973; Masłowska 1986; Łuczak 1993; Kwapien 2004; Pawelec 2006; Tutak 2012), poprzez kształtowanie konkretnych zakresów tematycznych, aż po wpływ latynizmów na stylistykę polskich tekstów. Rozpatruje

¹ Tu szczególnie teksty: *O swobodnych średniowiecznych przekładach biblijnych (na przykładzie tłumaczeń francuskich, czeskich i polskich)* (s. 139–150); *Średniowieczna Biblia francuska a najstarsze zachodniosłowiańskie przekłady biblijne* (s. 153–176); *Rola przekładów biblijnych w rozwoju języka polskiego od Średniowiecza do Renesansu* (s. 265–280); *Staropolskie przekłady Biblii jako czynniki sprawcze zmian językowych* (s. 253–264).

się zatem obecność leksyki łacińskiej w dziedzinach dotyczących funkcjonowania ówczesnego państwa polskiego, jak prawo, kancelaria etc. (Moszyńska 1970; Karwatowska 1989; Augustyniak 2004; Szczepankowska 2006), oraz Polaka, zarówno w obszarach jego działalności naukowej: medycyna, matematyka, astronomia, gramatyka etc. (Rybicka-Nowacka 1970; Barański 1997; Handke 1992), jak i w życiu codziennym: religia, muzyka, żegluga, podróże etc. (Klich 1927; Rybicka-Nowacka 1972; Sieradzki 2003). Badanie całej gamy zapożyczeń łacińskich motywuje do wykorzystywania określonych typów tekstów – zarówno pod względem tematyki, jak i stylistyki. Stąd też za podstawę źródłową badacze brali m.in.: zapiski sądowe, teksty prawnicze, zielniki, teksty o charakterze religijnym (w tym całościowe przekłady biblijne i przekłady pojedynczych ksiąg), gramatyki, słowniki łacińsko-polskie, pamiętniki, sporadycznie przekłady z literatury pięknej (Stępniewska 1994). Całościowemu spojrzeniu na kwestię łacynizmów sprzyjała analiza zasobów SPXVI. Godne podkreślenia jest to, że różnorodność dobieranych źródeł pozwala na wytworzenie ogólnego pojęcia na temat wpływu łaciny na całokształt polskiego słownictwa.

Badanie wpływów łacińskich na polską leksykę stanowi również narzędzie pomocnicze w ustalaniu właściwości określonych stylów językowych. Zakres wykorzystania łaciny w tych badaniach jest różny: przy rozpatrywaniu stylów użytkowych, jak na przykład kancelaryjny czy prawniczy (np. Rolska 1993), opis zależności łacińsko-polskich ograniczał się wyłącznie do kwestii leksykalnych, co stanowiło niewielki wycinek badań tych stylów. Tymczasem dla określenia specyfiki stylu biblijnego (Bieńkowska 2002), oprócz leksyki, istotny był dodatkowo aspekt łacińskiej składni – znaczenie łaciny podczas ustalania właściwości tego stylu było zatem większe. Nie można też pominąć w tym wyliczeniu stylu makaronicznego (m.in.: Skwarczyńska 1937; Zieniukowa 1964; Lewaszkiewicz, Rzepka 1978; Axer 1989; Kuraszkiewicz 1992; Brajerski 1995; Axerowa 2004). W celu opracowania całokształtu zjawiska, badacze odnosili się do poszczególnych płaszczyzn języka (zwłaszcza do leksyki i składni), przy czym tu język łaciński stanowił nadrzędny punkt odniesienia.

Na drugim pod względem liczby opracowań miejscu lokuje się morfologia – wynotowano ponad 15 tekstów realizujących tę tematykę. Prace poświęcone słowotwórstwu nie zawsze można jednoznacznie oddzielić od prac dotyczących fleksji, więc omawiam je tu wspólnie, niemniej daje się zaobserwować pewną prawidłowość. W przypadku badań nad fleksją sprawą istotną wydaje się fakt, że uwaga autorów skupiała się wyłącznie na rzeczowniku (m.in.: Kucała 1974; Trypućko 1974; Moszyńska 1976) – wśród zgromadzonych tekstów nie odnaleziono żadnego, w którym omawiałoby się adaptację fleksyjną innych łacińskich części mowy. Słowotwórstwo pozostaje pod tym względem bardziej otwarte, ponieważ podczas analiz łacińskich sufiksów słowotwórczych oraz złożzeń, opartych na łacińskich wzorcach, rozpatruje się również czasowniki i przymiotniki (m.in.: Morawski 1931; Cimbaluk 1971; Moszyńska 1975; Obara 1992; Zierhoffer, Zierhofferowa 1997; Zarębski 2012).

Składnia łacińska i jej wpływ na polszczyznę stanowią temat stosunkowo niepopularny wśród badaczy (m.in. Bukowski 1880; Ptaszek 1997; Pisarkowa 1984²). Objawia się to po pierwsze niewielką liczbą publikacji na ten temat (niespełna 10 pozycji); po drugie ich czasową lokalizacją – większość prac poświęconych temu zagadnieniu powstała w ubiegłym stuleciu (po roku 2000 ukazały się tylko dwie prace); po trzecie zakresem poruszanych problemów składniowych. Badacze przedmiotem obserwacji czynili przede wszystkim sposoby realizacji wybranych łacińskich konstrukcji, mianowicie: *accusativus cum infinitivo* (Kropaczek 1928), *ablative absolutus* (Twardzikowie 1976) i *passivum* (Krążyńska 1978; Deptuchowa 1985), oraz wpływ łacińskiej składni na szyk zaimka zwrotnego (Dzikiewicz 1992) i kształt dopełniacza posesywnego (Szlifarszteinowa 1960). Wymieniony zestaw zagadnień składniowych pojawia się również w opracowaniach monograficznych, poświęconych poszczególnym zabytkom, a więc w takich, w których relacje polsko-łacińskie stanowią pośrednie źródło poznania właściwości języka autora czy tekstu. Jako przykłady można tu przytoczyć chociażby opracowania łódzkich badaczy. Danuta Bieńkowska, analizując tłumaczenie *Nowego Testamentu* Jakuba Wujka, jeden rozdział poświęciła konfrontacji składniowej tekstu oryginalnego i przekładu (Bieńkowska 1992). Podobne fragmenty pojawiają się w publikacjach, w których omawia się język *Psalterza Dawidowego* Mikołaja Reja (Kowalska, Lenartowicz 2011), *Księgi Syracha* przekładu Piotra Poznańczyka (Lenartowicz-Zagrodna 2014), *Księgi Eklezjastes*a Hieronima Spiczyńskiego (Lenartowicz-Zagrodna 2008) etc. Co istotne, podstawą materiałową tych opracowań były głównie teksty o charakterze religijnym, a zawężając – przekłady biblijne.

Wśród zgromadzonych opracowań niewielki udział mają studia poświęcone wpływowi łaciny na polską onomastykę (Safarewicz 1969; Zierhofferowa, Zierhoffer 1988; Malec 1993; Walczak 1993; Stolz 1996) i frazeologię (Krzyżanowski 1960; Weyssenhoff-Brożkowska 1997) oraz takie, które ukazują zależności łacińsko-polskie na poziomie grafii (Safarewicz 1953; Reczek 1991) i fonetyki (Zwoliński 1948). Wynotowano ponadto dwie prace poświęcone wpływowi polszczyzny na łacinę średniowieczną (Weyssenhoff-Brożkowska 1960; Weyssenhoff-Brożkowska 1991).

Podsumowanie

Przedstawione zestawienie, jakkolwiek niekompletne, ilustruje jednak ogólne tendencje w badaniach nad historią wpływów języka łacińskiego na polszczyznę. Mając na względzie poczynione wyżej obserwacje, można zatem sformułować odpowiedź na pytanie postawione w tytule niniejszego artykułu. Wydaje się,

² W książce Krystyny Pisarkowej *Historia polskiej składni* (Pisarkowa 1984) odnaleźć można fragmenty poświęcone realizacji wybranych łacińskich konstrukcji składniowych, jednak zawarte tu informacje stanowią głównie podsumowanie dotychczasowego stanu wiedzy. Nie wspomina się o wpływie łaciny na dawne konstrukcje składniowe, które w polszczyźnie przestały funkcjonować już w dobie staropolskiej.

że – wbrew powszechnej opinii – kwestie polsko-łacińskich kontaktów językowych pozostają nadal otwartym polem badawczym. Niewyczerpaną skarbnicą tematów jest oczywiście badanie wpływu łaciny na język poszczególnych autorów i zabytków, co przynieść może szereg opracowań o charakterze szczegółowym. Istotniejsze jednak dla wiedzy o wpływach łacińsko-polskich są prace przekrojowe, które ukazywałyby ogólne tendencje panujące w języku. W tym ujęciu najbogatszą literaturę przedmiotu posiada leksyka, co odzwierciedla stan, że ten poziom języka jest najbardziej podatny na wpływy obce. Stosunkowo dużo mamy też prac dotyczących morfologii. Nadal brakuje jednak opracowań przekrojowych dla innym poziomów języka. Dziedziną właściwie niezbadaną pozostaje wpływ frazeologii łacińskiej na polszczyznę, o co wносиła już K. Weyssenhoff-Brożkowa, oraz przekształcenia semantyczne zapożyczeń wobec wyrazów źródłowych (również w odniesieniu do etymologii).

Za dotkliwy uznać należy również brak kompletnego opracowania, ukazującego polsko-łacińskie relacje składniowe. Ograniczenie badań do kilku wybranych konstrukcji łacińskich nie daje bowiem pełnego obrazu wzajemnych stosunków na tej płaszczyźnie języka. Niezbadane zostały chociażby sposoby oddawania łacińskich konstrukcji *coniugatio periphrastica activa* oraz *passiva*, oznaczających odpowiednio zamiar i konieczność wykonania czynności. Brak też opracowań poświęconych *modus realis*, *potentialis* i *irrealis*, zatem zdaniom warunkowym, które za pomocą określonych form gramatycznych czasownika (indikatywy i koniunktywy) wyrażają szansę zaistnienia określonej rzeczywistości. Otwarty pozostaje również temat tłumaczenia łacińskich koniunktywów w zdaniach głównych, które wprowadzają do wypowiedzi subtelne różnice o charakterze modalnym. Rzecz dotyczy także innych właściwych łacinie, a nieobecnych w polszczyźnie konstrukcji składniowych.

Jako postulat badawczy należy ponadto wysunąć – zwłaszcza w przypadku badania składni – potrzebę rozszerzenia zakresu materiałów źródłowych na teksty inne niż przekłady Biblii. Po pierwsze dlatego, że łacina Wulgaty odbiega jakościowo od wzorców klasycznych (mówiąc wprost, ma uboższą składnię); po drugie ranga Pisma Świętego narzucała autorom określony sposób translacji. W świetle dostępnych opracowań można stwierdzić, że badania łacińsko-polskich relacji składniowych podporządkowane są przede wszystkim stylistyce tekstów biblijnych i zmierzają do ustalenia właściwości stylu biblijnego. Dość zaskakujący pozostaje natomiast fakt, że w analizach składniowych nie uwzględnia się właściwie staropolskich i średniopolskich przekładów z autorów klasycznych (np. Cyserona, Seneki, Katona), których teksty obfitują w różnorodne konstrukcje składniowe, stanowiąc nie lada wyzwanie dla tłumaczy. Korzyścią płynącą z poszerzenia spektrum badawczego byłaby z pewnością możliwość przestudiowania wpływu składni łacińskiej na polską na obszarze różnych odmian stylowych i gatunkowych, przy jednoczesnym uwzględnieniu jakości tekstu źródłowego. Następnie zaistniałaby sposobność do zastanowienia się nad zagadnieniem przekładu

swobodnego – czy rzeczywiście było to zjawisko obejmujące wyłącznie tłumaczenia biblijne, czy też można je rozciągnąć na przekłady tekstów o innym charakterze (choćby filozoficzne, których istota znaczeniowa również nie może być zachwiana i dowolnie modyfikowana). Ponadto w świetle tłumaczeń pozabiblijnych można by zaobserwować, jaka była faktyczna sprawność polszczyzny wobec łaciny (jak radzono sobie z tłumaczeniem innych tekstów, jakie problemy translatorskie się pojawiały, czy były one wspólne z problemami biblistów) i na ile wypowiedzi tłumaczy Pisma Świętego, utyskujących na niedostatki rodzimego języka, wynikają ze stanu faktycznego, na ile zaś realizują topos skromności.

Wśród zgromadzonych opracowań nie zarejestrowałam ponadto żadnego, który opierałby analizy na tekstach literatury sowizdrzałskiej. Wzięcie pod uwagę zabytków z niskiego rejestru stylistycznego umożliwiłoby odpowiedź na pytania: 1) czy łacina stanowiła środek językowy służący komizmowi; 2) jakie wyrazy pochodzenia łacińskiego są obecne tylko w tekstach niskich, jakie w wysokich, które zaś są wspólne dla obu tych rejestrów, co posłużyłoby do ustalania wartości stylistycznej poszczególnych latynizmów.

Nie analizuje się również wpływu łaciny na język dramatów szkolnych.

Wydaje się też, że nowe światło na jakość kontaktów polsko-łacińskich rzuciłaby językowa analiza dzieł autorów dwujęzycznych, piszących prozą (poezja rządzi się własnymi prawami). Na tej podstawie można by ustalić, czy istniała różnica w jakości polszczyzny tych pisarzy wobec jakości polszczyzny autorów wyłącznie polskojęzycznych i dalej – czy miał miejsce lub jaki był wpływ tego języka klasycznego na język ojczysty, następnie – w jakich zakresach się go obserwuje, i ostatecznie, jak on się zmieniał w kolejnych wiekach. Stanowiłoby to jednocześnie kontynuację badań K. Weyssenhoff-Brożkowej, która zajmowała się wpływami polszczyzny na łacinę w dobie średniowiecza.

Brakuje ponadto słownika polskiej łaciny barokowej, którego opracowanie ułatwiłoby rozumienie tekstów tej epoki, zwłaszcza tekstów makaronicznych. Luka ta jest o tyle warta wypełnienia, że XVII wiek przyniósł odwrót od stosowania wyrazów w ich klasycznych znaczeniach, co stanowiło domenę renesansu. Można by też pokusić się o sporządzenie indeksu cytowanych sentencji łacińskich (wraz z ich modyfikacjami i kontekstami użycia), aby na tej podstawie odzwierciedlić popularność poszczególnych autorów klasycznych w Polsce i rzucić nowe światło na poziom znajomości łaciny oraz na świadomość (i celowość) jej wykorzystania.

Kwestią, która wymaga podniesienia, jest również potrzeba rewizji z jednej oraz odświeżenia z drugiej strony dotychczasowej wiedzy o wpływach polsko-łacińskich. Mam tu na myśli szczególnie weryfikację sądów, wysuwanych przez badaczy w początkowej fazie studiów nad historią polszczyzny oraz nad relacjami obu języków. W świetle obecnej wiedzy o polszczyźnie wieków minionych być może nie do utrzymania są opinie chociażby o ułomności i niedostatkach języka rodzimego względem łaciny. Dość wymowny wydaje się ponadto fakt, że

nadal najpopularniejszym w dydaktyce uniwersyteckiej opracowaniem pozostaje artykuł Jana Safarewicza pt. *Wpływ łaciński na system gramatyczny polszczyzny* z 1972 roku, liczący sobie ponad 40 lat.

Językowa analiza może stanowić również przeciwwagę dla niektórych obserwacji, poczynionych z perspektywy literaturoznawczej. Interesująca może być na przykład monografia językowa utworów Benedykta Chmielowskiego, które obfitują w element łaciński, i konfrontacja uzyskanych wyników z opinią o nim jako o doskonałym lingwiście (Wichowa 2003).

Na koniec jeszcze jeden argument przemawiający za potrzebą uprawiania tej tematyki – znajomość łaciny w społeczeństwie stale maleje, toteż trzeba dawać opracowania o stanie języka, aby w przyszłości wiedza ta nie została całkiem zaniedbana.

Literatura

- Augustyniak U., 2004, *Polska i łacińska terminologia ustrojowa w publicystyce polityczne epoki Wazów*, w: *Łacina jako język elit*, red. J. Axer, Warszawa, s. 33–72.
- Axer J., 1989, *Problem kompozycji makaronicznej. Klasyczna tradycja literacka w tekście dwujęzycznym*, w: Jan Kochanowski. 1584–1984. Epoka, twórczość, recepcja, red. J. Pelc, P. Buchwald-Pelcowa, B. Otwinowska, Lublin.
- Axer J., 2004, *Łacina jako drugi język narodu szlacheckiego*, w: *Łacina jako język elit*, red. J. Axer, Warszawa, s. 151–57.
- Axerowa A., 2004, *Łacińskojęzyczne wtręty jako element struktury znaczeniowej tekstów staropolskich. Na przykładzie mowy podkanclerzego Hieronima Radziejowskiego wygłoszonej w senacie 10 XII 1650 r.*, „Pamiętnik Literacki” 95, z. 2, s. 157–165.
- Axerowa A., 2007, *Niespodzianki dwujęzyczności szlacheckiej: [Jan Chryzostom] Pasek jako orator*, „Pamiętnik Literacki”, z. 2, s. 207–218.
- Backvis C., 1975, *Uwagi o dwujęzyczności łacińsko-polskiej w XVI wieku w Polsce*, w: idem, *Szkice o kulturze staropolskiej*, Warszawa (pierwodruk 1958: *Quelques remarques sur le bilinguisme latina polonais dans la Pologne du seizième siècle*).
- Barański W., 1997, *O łacińskich terminach gramatycznych*, „Języki Obce w Szkole”, nr 2, s. 171–172.
- Belcarzowa E., 1995, *Jak w XV wieku tłumaczono łacińskie kazania na język polski. Na przykładzie glos polskich w XV-wiecznych zbiorach kazań*, w: *Między oryginałem a przekładem*, cz. 1: *Czy istnieje teoria przekładu*, red. J. Konieczna-Twardzikowa, U. Kropiwiec, Kraków, s. 165–173.
- Belcarzowa E., 1996, *Warsztat tłumacza pierwszej polskiej drukowanej Biblii*, w: *Między oryginałem a przekładem*, cz. 2, red. M. Filipowicz-Rudek, J. Konieczna-Twardzikowa, Kraków, s. 15–24.
- Bieńkowska D., 1992, *Styl językowy przekładu Nowego Testamentu Jakuba Wujka (na materiale czterech ewangelii)*, Łódź, s. 190–192.
- Bieńkowska D., 2002, *Polski styl biblijny*, Łódź.

- Bizoń F., 1973, *Dawne szukać, usiłować, próbować* – latynizm czy galicyzm?, „Język Polski” 53, s. 258–268.
- Brajerski T. 1995, *Ze składni tekstu makaronizowanego*, w: idem, *O języku polskim dawnym i dzisiejszym*, Lublin, s. 237–240.
- Bukowski J., 1880, *Porównanie języka łacińskiego i polskiego pod względem składni, budowy zdań i zwrotów z uwzględnieniem pisarzy polskich złotego wieku*, Kraków.
- Cimbaluk J., 1971, *Rzeczowniki utworzone od form łacińskich liczby mnogiej w języku ukraińskim i polskim*, „Meander”, z. 2, s. 91–95.
- Cytowska M., 1968, *Od Aleksandra do Alwara: gramatyki łacińskie w Polsce w XVI w.*, Wrocław.
- Deptuchowa E., 1985, *Odpowiedniki łacińskiego passivum w psalterzach staropolskich*, Wrocław.
- Dubisz S., 2002, *Rola łaciny w dziejach polskiej wspólnoty komunikatywnej*, w: idem, *Język – historia – kultura (wykłady, studia, analizy)*, t. 1, Warszawa, s. 213–237.
- Dubisz S., 2007, *Wpływy łaciny na język polski*, „Poradnik Językowy”, z. 5, s. 3–13.
- Dzikiewicz A., 1992, *Wpływ łaciny na szyk zaimka się w psalterzach staropolskich i staro-czeskich*, w: *Język a kultura*, t. 7: *Kontakty języka polskiego z innymi językami na tle kontaktów kulturowych*, red. J. Maćkiewicz, J. Siatkowski, Wrocław, s. 17–24.
- Grybosiova A., 2001, *Rola języków uniwersalnych w polszczyźnie*, „Prace Językoznawcze”, nr 26, s. 50–57.
- Handke K., 1992, *Łacińska terminologia a polskie słownictwo botaniczne*, w: *Słowiańskoniestowiańskie kontakty językowe*, t. 13, red. J. Siatkowski, I. Doliński, Warszawa, s. 131–139.
- Kamińska M., Cybulski M., Kowalska D., 2000, *Słownik polsko-łaciński do średnio-wiecznych psalterzy polskich. Wyrazy autosemantyczne*, Łódź.
- Karwatowska M., 1989, *Zapomniane latynizmy w lubelskim słownictwie prawniczym XVI-XVII w.*, „Poradnik Językowy”, z. 1, s. 55–60.
- Klemensiewicz Z., Pisarkowa K., Konieczna-Twardzikowa J. (oprac.), 1966, *Zapomniane konstrukcje składni staropolskiej: wybór przykładów*, Wrocław.
- Klich E., 1927, *Polska terminologia chrześcijańska*, Poznań.
- Kowalska D., 2003, *Autorytet „Wulgaty” w pracy przekładowej pierwszego tłumacza „Psalterza floriańskiego”*, w: *Autorytety i normy*, red. D. Kowalska, Łódź, s. 227–242.
- Kowalska D., Lenartowicz A., 2011, *Wpływ łacińskich struktur gramatycznych na kształt stylistyczny „Psalterza Dawidowego” M. Reja*, w: *Naród. Religia. Język*, red. A. Ceglińska, Łódź, s. 185–198.
- Krażyńska Z., 1978, *Łacińskie passivum w Psalterzu floriańskim*, w: *Z polskich studiów slawistycznych*, seria 5: *Językoznawstwo*, red. M. Basaj i in., Warszawa, s. 121–127.
- Kropaczek S., 1928, *Zwrot „accusativus cum infinitivo” w języku polskim*, „Prace Filologiczne”, s. 424–496.
- Kryński A., 1908, *O wpływie języka łacińskiego na polski*, „Sprawozdania Warszawskiego Towarzystwa Naukowego”, Warszawa, s. 1–6.

- Krzyżanowski J., 1960, *U średniowiecznych źródeł przysłów polskich*, „Pamiętnik Literacki”, z. 3, s. 69–90.
- Kucała M., 1974, Łacińska fleksja rzeczowników polskich w tekstach średniowiecznych, „Studia indoeuropejskie. Prace Komisji Językoznawstwa”, nr 37, Wrocław.
- Kuraszkiewicz W., 1992, Makaronizmy w Pamiętnikach J.Ch. Paska, w: *Barok w polskiej kulturze, literaturze i języku*, red. M. Stępień, S. Urbańczyk, Warszawa, s. 101–108.
- Kwapien E., 2004, *Minister i magister*, „Poradnik Językowy”, z. 6, s. 91–94.
- Kwilecka I., 2003, *Studia nad staropolskimi przekładami Biblii*, Poznań.
- Lenartowicz A., 2008, *Tradycja i nowoczesność polszczyzny „Eklezjastes” Hieronima z Wielunia (1522). Sposoby oddawania wybranych konstrukcji łacińskich*, w: *Tradycja a nowoczesność*, red. E. Woźniak, Łódź, s. 73–88.
- Lenartowicz-Zagrodna A., 2014, *Księga Syracha w przekładzie Piotra Poznańczyka. Język zabytku*, Łódź.
- Lewaszkiewicz T., 1992, *Rola przekładów Biblii w formowaniu języków literackich europejskiego kręgu kulturowego*, w: *Biblia a kultura Europy*, red. M. Kamińska, E. Małek, Łódź, s. 232–248.
- Lewaszkiewicz T., Rzepka W.R., 1978, *Uwagi o leksyce makaronicznej w tekstach polskich z XVII wieku*, w: *Z polskich studiów slawistycznych*, seria 5: Językoznawstwo, red. M. Basaj i in., Warszawa, s. 271–277.
- Łuczak A., 1993, Łacińskie osobliwości leksykalne w obu wersjach łacińsko-polskiego „Słownika” Bartłomieja z Bydgoszczy, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 30, s. 59–67.
- Łukaszewska-Haberkowa J., 2010, *Nauczanie języka łacińskiego w szkołach jezuickich w XVI i XVII wieku*, „Nasza Przyszłość” 113, s. 295–305.
- Malec M., 1993, *Imiona genetycznie łacińskie w chrześcijańskiej antroponimii staropolskiej*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica” 27, s. 157–164.
- Masłowska E., 1986, *Losy wybranych zapożyczeń łacińskich i francuskich w gwarowej i literackiej odmianie języka polskiego*, w: *Język i jego odmiany w aspekcie porównawczym*, red. J. Majowa, Prace Slawistyczne, t. 53, Wrocław, s. 119–134.
- Mikołajczak A., 1999, *Łacina w kulturze polskiej*, Warszawa.
- Morawski J., 1931, *Polono-Romanie. Sufiks grecko-łaciński -ista. Przyczynek do humanizmu języka polskiego*, „Slavia Occidentalis” 10, s. 311–336.
- Moszyńska D., 1970, *Rzeczowniki pochodzenia łacińskiego w „Statutach” Stanisława Sarnickiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu M. Kopernika” 38, s. 55–68.
- Moszyńska D., 1973, *Rzeczowniki z formantem -(t)ura w staropolszczyźnie*, „Acta Universitatis Nioclai Copernici” 10, s. 94–103.
- Moszyńska D., 1975, *Morfologia zapożyczeń łacińskich i greckich w staropolszczyźnie*, Wrocław.
- Moszyńska D., 1976, *O dostosowywaniu łacińskich zapożyczeń na -um do wymogów fleksji polskiej w XVI wieku*, „Studia Polonistyczne”, z. 3, s. 127–131.
- Mrukówna J., 1961, Łacińska ‘clea’ i polska ‘kleta’. Przyczynek do historii polskiego słownictwa, „Język Polski” 41, s. 192–197.

- Nadolski B., 1952, *Dookoła prac przekładowych w XVI wieku*, „Pamiętnik Literacki”, z. 1-2, s. 475-487.
- Obara J., 1992, *Siedemnastowieczne przekłady z łaciny jako źródła do badań nad genezą polskich złożzeń (na podstawie dwu przekładów «Metamorfoz» Owidiusza)*, w: *Odmianny polszczyzny XVII wieku*, red. H. Wiśniewska, C. Kosyl, Lublin, s. 73-84.
- Pawelec R., 2006, *Myślą rzeczy rozbieranie*, „Poradnik Językowy”, z. 10, s. 95-102.
- Pisarkowa K., 1984, *Historia polskiej składni*, Wrocław.
- Ptaszek I., 1997, *Wpływ łaciny na język polski: podobieństwa w zakresie składni*, „Biuletyn Glottodydaktyczny”, z. 3, s. 67-82.
- Reczek J., 1991, *Zjawisko relatywizacji niektórych zapożyczeń polskich*, „Język Polski” 54, s. 363-367.
- Rolska M., 1993, *Elementy łacińskie w stylu urzędowo-kancelaryjnym XVIII w. (na przykładzie Księgi miejskiej Częstochowy z lat 1759-1765)*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 30, s. 69-90.
- Rybicka-Nowacka H., 1968, *Zapożyczenia z łaciny w języku polskim XVII wieku*, „Polonistyka”, z. 3, s. 17-25.
- Rybicka-Nowacka H., 1969, *Z dziejów wpływu łaciny na kształtowanie się polskiego języka literackiego. Zapożyczenia siedemnastowieczne*, „Prace Filologiczne” 9, s. 205-211.
- Rybicka-Nowacka H., 1970, *Wyrazy pochodzenia łacińskiego w „Compendiosa linguae Poloniae institutio” Jana Karola Wojny*, „Prace Filologiczne” 20, s. 357-369.
- Rybicka-Nowacka H., 1972, *Charakterystyka latynizmów w relacjach pamiętnikarskich pierwszej i drugiej połowy siedemnastego wieku*, „Prace Filologiczne” 22, s. 367-385.
- Rybicka-Nowacka H., 1973, *Rzeczowniki zapożyczone z łaciny w języku polskim XVII wieku (na materiale literatury pamiętnikarskiej)*, Wrocław.
- Rybicka-Nowacka H., 1974, *Latynizmy siedemnastowieczne na tle zapożyczeń wcześniejszych*, „Prace Filologiczne” 24, s. 233-238.
- Rzetelska-Feleszko E., 2000, *Polska kultura językowa pod szczególnie silnym wpływem łaciny*, w: *Inspiracje chrześcijańskie w kulturze Europy*, red. E. Woźniak, cz. 1, Łódź, s. 91-100.
- Safarewicz J., 1953, *O pisowni terminów gramatycznych pochodzenia łacińskiego*, „Język Polski” 33, s. 54-57.
- Safarewicz J., 1969, *Łacińskie imiona osobowe na -ius w polszczyźnie*, „Język Polski” 49, s. 57-61.
- Safarewicz J., 1972, *Wpływ łaciński na system gramatyczny polszczyzny*, w: *Symbolae Polonicae in honorem Stanisłai Jodłowski*, Wrocław, s. 145-150.
- Siatkowska E., 1989, *Historia wpływów łacińskich w językach zachodniosłowiańskich*, „Poradnik Językowy”, z. 4, s. 229-239.
- Siatkowska E., 1992a, *Rola wpływów obcych w rozwoju języka na przykładzie wpływu łaciny na język czeski i polski*, w: *Słowiańskie pogranicze językowe*, red. K. Handke, Warszawa 1992, s. 141-145.

- Siatkowska E., 1992b, *Socjolingwistyczne uwarunkowania wpływu języka łacińskiego, niemieckiego i francuskiego na języki zachodniosłowiańskie (zarys problematyki)*, w: *Słowiańskoniemieckie kontakty językowe*, t. 13, red. J. Siatkowski, I. Doliński, Warszawa, s. 141–151.
- Sieradzki A., 2003, *Zapóżyczenia łacińskie w Kronikach benedyktynek poznańskich*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze” 11, s. 117–130.
- Skwarczyńska S., 1937, *Estetyka makaronizmu (próba postawienia zagadnienia)*, w: *Prace ofiarowane prof. Kazimierzowi Wóycickiemu*, Lwów, s. 337–370.
- Sobczykowa J., 2007, *Łacina w oczach dawnych Polaków*, „Przegląd Humanistyczny” 51, nr 1, s. 105–115.
- Staszewska Z., 1978, *O rodzaju gramatycznym rzeczowników zapożyczonych z języków klasycznych*, „Rozprawy Łódzkiej Komisji Językowej” 24, s. 107–129.
- Stępniewska A., 1994, *Latynizmy w polskim przekładzie „Historii Aleksandra Wielkiego”*, „Vox Patrum” 19, s. 835–848.
- Stolz S., 1996, *Imiona pochodzenia łacińskiego*, „Języki Obce w Szkole”, nr 1, s. 76–80.
- Szczepankowska I., 2006, *Rola łaciny w kształtowaniu terminologii prawa polskiego w okresie od XVI do XVIII wieku*, w: *Język w urzędach i w sądach*, red. M.T. Liziśowa, Kraków, s. 75–89.
- Szlifyrszejnowa S., 1960, *Przymiotniki dzierżawcze w języku polskim*, Wrocław.
- Trypućko J., 1974, *Łacińska końcówka w polskim systemie fleksyjnym. Przyczynek do zagadnienia interferencji językowej*, Uppsala.
- Tutak K., 2012, *O sposobach zapisywania wyrazów zapożyczonych w drukach XVI i XVII wieku – na przykładzie rzeczowników ‘kwestia’ i ‘dyskurs’*, „LingVaria” VII, z. 2, s. 77–87.
- Twardzikowie J. i W., 1976, *Łaciński ablativus absolutus w polskich XV-wiecznych przekładach Biblii*, w: *Studia z polskiej składni historycznej*, cz. I, „Prace IJP PAN”, nr 17, Wrocław, s. 41–69.
- Urban W., 1996, *Znajomość łaciny w Małopolsce drugiej połowy XVI wieku*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 1, s. 97–110.
- Urban W., 2000, *Popularność łaciny w Małopolsce w XVIII w.*, „Teki Krakowskie” 12, s. 155–161.
- Varnai D., 2003, *Łacina a języki narodowe w Polsce i na Węgrzech w dobie renesansu*, „Studia Russica”, nr 20, s. 462–468.
- Walczak B., 1993, *Nazwy geograficzne pochodzenia łacińskiego i romańskiego na obszarze Polski*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica” 27, s. 325–333.
- Weyssenhoff-Brożkowska K., 1960, *O wpływie substratu języka polskiego na łacinę używaną w Polsce średniowiecznej*, „Pamiętnik Literacki”, z. 3, s. 91–105;
- Weyssenhoff-Brożkowska K., 1991, *Wpływ polszczyzny na łacinę średniowieczną w Polsce*, Kraków.
- Weyssenhoff-Brożkowska K., 1997, *Frazeologia staropolska w szacie łacińskiej*, „Polonica” 18, s. 175–182.

- Wichowa M., 2003, *Benedykt Chmielowski – „wielki lingwista”, biegły znawca i obrońca łaciny (w świetle „Nowych Aten”)*, „Napis” 9, s. 121–132.
- Zarębski R., 2012, *Rzeczownikowe prefiksy obcego pochodzenia w historii języka polskiego*, Łódź.
- Zieniukowa J., 1964, *Udział łaciny w listach polskich Jana Jabłonowskiego*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” 10, s. 76–83.
- Zierhoffer K., Zierhofferowa Z., 1997, *Wyrazy pochodzenia łacińskiego i grecko-łacińskiego na -um, -ium, -eum, w polszczyźnie i innych językach słowiańskich*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 24, t. 4 s. 46–58.
- Zierhofferowa Z., Zierhoffer K., 1988, *Z zagadnień wpływu łaciny na nazewnictwo obce w języku polskim*, w: *Z polskich studiów slawistycznych*, seria 7: Językoznawstwo, red. J. Basar, Warszawa, s. 509–516.
- Zwoliński P., 1948, *Pol. Pabir – łac. Faber (przyczynek do fonetyki zapożyczeń łacińskich w średniowiecznej polszczyźnie)*, „Slavia Occidentalis” 19, s. 379–388.

Summary

Anna Lenartowicz-Zagrodna

Is it worth more to explore Polish-Latin language contacts?

Historical review and evaluation of the studies Polish-Latin language contacts

The subject of observation was the state of research on Polish-Latin language contacts. The analysis was conducted from the chronological and thematic perspective. Primary objective was to identify thematic areas that require further investigation.

Keywords: Polish-Latin language contacts, state of research on the influence of Latin to Polish language (polsko-łacińskie kontakty językowe, stan badań nad wpływem łaciny na polszczyznę).